

ילדות במצרים

בקטנותי נדמה היה לי כי טבעי הוא הדבר שיהיו בני-אדם מבינים איש את רעהו אף שהם מדברים לשונות שונות, שיהיו מכונים בשמות שונים, דוגמת „יווני, מוסלמי, סורי, יהודי, נוצרי, ערבי, איטלקי, חוניסי, ארמני“, אלא שעם זאת גם יהיו דומים זה לזה. חשתי שהערבים מרובים יותר משאר בני-אדם, ושהם עניים: הם היו משרתים, רוכלים, אביונים הפושטים זרועות שאין להן ידיים, רגליים שאין להן כפות, עיניים שאין בהן מאור, הקוראים אל אלה שיעזרו את הבריות לתת להם גרוש של-כלום, וילדיהם היו מחטטים בפחי-האשפה למצוא בהם דבר למאכל. הערבים העשירים היו פחוות, אך הללו תורכים היו בעצם, והגבירות התורכיות היו נסיכות. רק במעוף-עין היו מבחינים בהן בעברן במרכבותיהן. פיסה של צעיף לבן עוטה היתה את ראשיהן וסנטריהן, בעוד אשר הנשים הערביות כל-כולן היו עטופות שחורים. בימי-א' הייתי תולכת לכנסייה עם שפתנו האיטלקית. חביב היה עלי ריח הקתדרלה של יוסף-הקדוש, מקום שרחפו תמונות האלוהים ומלאכיו בין עננים ורודים המצירים בתוך התקרה העגולה פנימה. טבלתי אצבעי במים הקדושים, מדעתי כי זהו דמו היקר של ישוע, אך את אות-הצלב לא התוודתי, כי אבי אמר לי שהואיל ויהודיה אני איני צריכה לעשות זאת. נתערבבו עלי דמויות אלוהים והכוהן, ומאושרת הייתי כשהיה נזיר בגלימה חומה גסה ובסנדלים לרגליו מחייך אלי ברחוב. לכאורה טבעי היה הדבר שהצלב אשר מת וחזר לתחיה יהלך ככה בקרב העניים ויחייך לפעוטות.

הכל השתנה כשבאה מטפלת אנגליה להשגיח עלי והפרידתני מאלה שהיו בעיני עצמי-יובשרי. שנאתי ללכת לחלק מיוחד בגן אֶזְבֵּקִיָה, חלק נקי וירוק יותר מכל היתר, מקום שהורשו רק אומנות וילדי-טיפוחיהן להיכנס. שנאתי את האומנות ואת החיילים האנגלים, שעד כאן אף לא הבחנתי במצי-אותם, וידעתי כי מצרים כבושה בידי חיילים אנגלים, ממש כמו שילדותנו כבושה בידי אומנות. התאויתי לחזור ולהיות פעוטה, או עניה, להיות עם אלה שהאנגלים קראו להם „ילידים“.

או או החילותי לתת דעתי על צבע העור. ורודי-הפנים היו הרשעים שנטלו מן השחומים את כל אשר להם. הם היו היפוכם של הסודנים כדוגמת

משרתנו עלי, שהוורוד אשר בתוך לועו היה נגלה בעת צחוקו. הוורודים היו פיקחים, ולכן לא נראה שחור שבפנים, וכבואם אל שערי השמיים היה האלוהים מרחיקם, כדי להבדיל מתוכם את הטובים המעטים, דוגמת סבא שלי התוניסי, בטרם יגרש את האחרים מעל פניו. השחומים היו הטובים ביותר משום שכל-כולם כמעט צבע אחד, הצבע הנכון.

הורי אבי, שבאו מבגדאד, היו בעיני כל שצריכים אנשים שחומים להיות. לעתים רחוקות ראיתם; הם התגוררו במקום מרוחק, בשכונה מבודלת שאליה מגיעים אחרי שעוברים ברובע עבאסיה השוקק, שלו ושאנן היה גם וריח יסמין עמד בו, ואף שלא הבינותי את דבריהם בין הבינותי את פניהם, את ידיהם, את קולותיהם. סבי היה חובש תרבוש ועוטה גלימה ארוכה, וכשהיה אבי דוחף בי קמעה היה פירוש הדבר שעלי לכרוע ברך לפני הישיש הזה לבן-הזקן, אשר יתן לי את ידו. ככהן היה בעיני, לא בשל ישוע שמת על הצלב שלו אלא בשל משהו עתיק ימים, המכונה יהודי, אשר שלי היה משום שהיה שלו. בחדר אחר היתה סבתי יושבת על ספה מחופה משי אפור ורגליה משופלות תחתיה. יראת-שמיים היתה, ולכן חבשה שביס מעל לפיאה נכרית שחורה. אמרו לי שאיננה יפה, אך אני מדומה הייתי שהמלכה היהודיה הזאת הזקנה, שלעולם אינה צועקת ואשר במעמדה הבריות מגמיכים את קולם, מצוינת ביופי עילאי. רציתי שתתעופפנה השנים ותחלופנה חיש למען אהיה סבתא זקנה כמוה. הורי אבי היו האנשים היחידים ממודעי שתוכם כבדם, שקיבלו את עצמם כמו שהם, ושלא רצו להיות אלא מה שהנם.

זכור לי, קיץ אחד היינו בבית-מלון באלכסנדריה, על שפת הים. המלון היה מלא קצינים אנגלים ונשיהם, וגברת אחת שאלה אותי מה אני. לא ידעתי מה להשיב. ידעתי שאינני מצריה בדומה לערבים, אך ידעתי גם כי בושה היא לאדם שלא ידע מהו. כיון שזכרתי את אבותי-הזקנים עניתי כי פרסיה אני, שכן סבורה הייתי כי בגדאד היא עיר באותה ארץ שממנה באים כל השטיחים היפים. לאחר-מעשה גערה בי אמי על שלא הגדתי את האמת, והיא אמרה שכאשר בני-אדם שואלים אותי שאלה כזאת עלי לומר שאני אירופית. סבלתי, כי ידעתי שזהו שקר גדול יותר, ובושה ליהטת בי כשהיו האנגליות מאירות אלי פנים, וצוחקות בתוך כך על „הפעוטה שרוצה להיות פרסיה“, וידעתי שאבי טובל אך אינו יכול להועיל מאומה, וגם בשל כך סבלתי. דמות הוריו נעשתה דברי-יקר-וסוד ששמרתיו בלבבי. הם היו העמודים שעליהם תליתי את הגשר הרופף שקשר אותי אל עברי, ואשר בלעדיו לא ייתכן כל עתיד.

כשעברנו את גשר קצר-א-ניל, שבראשו עמד הקסרקט האנגלי, מדומה הייתי כי הרחק הרחק נמצא המדבר בו ישן העבר את שנתו תחת החולות.

זה האוצר שאותו עלי לנצור לכשאגדל ואהיה בת-חורין, כדי שיוכל להיעשות עתיד, ועתיד חי. פעמים היה הגשר נפתח כדי שתוכלנה „פלוקות“ לבנות מפרש לעבור בדרך אל המקום המסתורי שבו ראשית הנהר והעולם, או ממנו. סבורה הייתי שאם אי-פעם אעמוד על שפת הגשר, בדיוק במקום שהוא נפתח באמצעיתו, אפול לתוך פלוקה שתוליכני אל אותה ראשית, או אל אותה אחרית, מקום שהנהר שוטף לתוך האלוהים. אך אולי תחמוק הסירה תחתי ואני אבלע במערבולת, ואטבע. בטחון היה לי רק בעמדי על הגשר. ידעתי כי הפלוקות מהלכות בין אסואן והדלתה, שהן מובילות בצלים ואבטיי חים, אבל הנהר האגדי היה עולמי האמיתי, וכשאהיה בו לא יוכל שום דבר לפגוע בי לרעה.

עקרנו לבית אחר מקום שהיה הנהר זורם אצל חלונני, ומעבר לו דיברו שלושת משולשי הפירמידות בלשון-רזים על הזמן בו החל כל מה שקרוי „היסטוריה“, הרבה, הרבה קודם שתבואנה עלמות אנגליות ללמדנו לקרוא את „עליזה בארץ-הפלאות“, ובטרם תלמדנה אותנו מורות צרפתיות לשנן דברי-הבל על אבותינו הגאלים הקדמונים. ארץ-הפלאות כאן היא, מקום שהקימו אבותינו-הקדמונים מה שקרוי בספרים „תרבויות עתיקות“ בזמן שהיו הגאלים פראים העוטים שלחים של חיות-טרף, ואת בשרן אכלו בעודו נא.

שיחקנו ליד הנהר הזה שבו מצאה בת-פרעה את משה, ובמקום שאולי כבר נולד זה העתיד להיות משיח, פעוט הישן בין קני-הסוף. המשיח יביא את הזמנים שבהם לא יהיו נוצרים, ולא מוסלמים, ולא יהודים ולא אנשים לבנים, שהומים או ורודים, ולא יהיו עוד נסיכים החופזים ועוברים במכונניות גדולות ואדומות, נסיכים שקרום עשרם העבה הקשה את לבבם עד כדי כך שאין הם יכולים לא לראות ולא לשמוע ולא להריח את העניים המשתופפים ליד שערי-החולים קצר-אל-עיני, מקום שהאוויר מלא את צחנת פצעייהם. יהפיר-רגל ייצאו הנסיכים לקראתם, ובעלי-המומים, החולים, העניים והנדכאים יקומו ויסלחו ורפא להם.

חברתי מארי, ילדה קתולית, אמרה שהמשיח כבר בא והוא ישוע. לא יכולתי שאת את המחשבה שהמשיח בא ונכשל בלא שיתן האלוהים לבני-האדם עוד הזדמנות אחת, כדרך שעשה לעתים קרובות כל-כך מאז ימי תיבת נוח. אולי, אמרתי בלבי, צריכים לבוא הרבה שהם כמעט משיחים, לבוא ולסבול ולמות עד שיפתח כל אדם את לבו לפני המושיע אשר יבוא אחרון. היהודים היו בני אדם היודעים שחייב עוד משיח אחד לבוא, ועל שום כך הם מחכים, בעוד שאחרים שאינם רוצים אלא לחיות בנוחות אומרים שהיה-זו דים הרגו אותו וכי מלכות-השמיים לעולם לא תיכון עלי אדמות.

אפילו מארי היתה כמותם, לפי שהיתה מדברת על צדקה וחסד ועם זאת קיבלה את עניותם של אחרים, שבודאי תבוא על גמולה בעולם הבא. אולי אין הבריות יכולים שלא ליהנות מעשירותם, אך ראוי שיקראו לכך אנוכיות ולא צדקה וחסד. הערצתי את מארי; עם זאת גם הדריכה את מנוחתי והבעירה את חמתי. סורית היתה, ילידה-למחצה כמוני — לבאנטינית — ובתולדות זקנות בריטיות מרות-נפש השפילוה. אך היא מעולם לא חלמה חלומות-נקם. מדברת היתה על הלחי השמאלית, על השלמה נמוכת-רוח, על הסבל שבעבור אהבתו של ישוע.

בשעת משחקנו היינו מתחכמות להתחבא רגעים אחדים כדי לדבר על הדברים האלה, שמדומות היינו כי אין חשובים כמותם. הייתי אומרת לה: „אם לעולם אינך נלחמת נגד מיס שטן שלך, הרי זה אולי מפני שאת פחדנית, ולא מפני שאת סולחת לה. ואם לעולם לא נילחם, הרי לעולם לא יסתלקו החיילים האנגלים“.

מארי לא כעסה מעולם. היא אמרה לי שאני חוטאת מתוך גאווה, מפני שאין הבריות מבדילים בין טוב לרע, על-כל-פנים לא בלי הדרכתה של הכנסיה. דברי-כיבושים דיברה אלי אף התפללה עלי שאראה את אור האמונה הנכונה; היא אהבה אותי ולא רצתה שאיצלה באשה של גיהנום על שום שהרגו היהודים את המשיח. אני הייתי משיבה: — „לכשיבוא המשיח שלי עתיד הוא להציל את הכל, אף את אלה שאינם מאמינים בו, ואם לא יבוא, איני חפצה להיושע בעוד אנשים אחרים נצלים בגיהנום. הרי זה עוול גדול מדי“.

עמלה הייתי קשה למצוא את הנימוקים האלה. לא לימדוני תורת-דת כהלכתה, וכמיטב יכלתי הייתי מצרפת לי את המושגים שלקטתי מן הספרים, מן התרגום האנגלי של ה„הגדה“ שנתן לי אבי לחג-הפסח, ומתוך מה שסיפר לי על דתי. אסירת-תודה הייתי לו על שניסה, אך הוא תמיד היה קופץ מענין לענין, כדרך שקורה בזמן שבני-אדם מספרים מעשיות בערבית, עד שאין אדם יודע אל-נכון היכן תחילתו של סיפור והיכן סופו, מה חשוב ומה אינו חשוב.

מארי היתה לה טענה אחת שעליה לא היתה תשובה בפי. היא היתה אומרת: „הראייה שאינך יודעת להבדיל בין טוב לרע, ושאינך מאמינה באמת במשיח שלך, היא שאת שונאת את המורה שלך כדי-כך שתמיד את מציירת לך בדמיונך נקמות איומות, הגם שאת יודעת כי חטא הוא“.

ידעתי שהדיון עמה. היתה בי הרגשת אשמה בשל הסיפורים שהייתי בודה מלבי, אך לא יכלתי לחדול מלבדותם.

בעברי אצל הקסרקט האנגלי הייתי זוכרת את גוליבר, ענק נרדם, המוצמד לארץ באלפי חוטים המסומרים לקרקע בידי אלפי בריות קטנות. סבורה הייתי

שאוּלֵי מַחֲשׁוֹתֵינוּ דוֹמוֹת לַחוּטִים הָאֵלֶּה, וְאֵם נוֹסִיף לַטּוֹחַן יוֹם-יוֹם מֵתוֹךְ רֵאשִׁינוּ וּלְבוֹתֵינוּ, מִשֵּׁל לַמְטוּה סְמוּי־מֵן-הָעֵין שֶׁל קוֹרֵי־עַכְבִּישׁ, סְבִיב הַקְּסֵר־קֵט, מִשָּׁךְ שָׁנִים עַל שָׁנִים, הֵרִי בְּאֶחָד הַיָּמִים, כִּשְׁנַמְשׁוֹךְ כּוֹלְנוּ כְּאִישׁ אֶחָד, יִקִּץ הָעֵנֶק הַרְדוּם — בְּמֵאוֹתֵר מְדִי. הַקְּסֵרְקֵט יִתְבַקֵּעַ, כְּמִקְדֵּשׁ-הַפְּלִשְׁתִּים, וּמִפֶּלֶל שֶׁל אַבְנִים חַיִּילִים וְרוֹדֵי־פָנִים יוֹטֵחַ לַחוּךְ הַגִּילוּס בְּגֵאוֹנוֹ, וְהַכֵּל יִיעֲלֵמוּ עוֹלָמִית וַיִּבְלְעוּ בְּמַעֲרָבוֹלֶת. שְׁעָה שְׁלֹא יִהְיוּ עוֹד הַחַיִּילִים כֹּאן, נִכְלָא אֶת הָאוֹמְנוֹת וְהַמּוֹרוֹת בְּכִלּוּבִים, נוֹבִילֵן בְּתַהֲלוּכָה בְּרַחוּבוֹת, שִׁיְהִיו מְרוֹבְצִים חוּל אֲדָמָדָם, כְּבִשְׁעָה שֶׁהַמֶּלֶךְ פּוֹתַח אֶת הַפְּרִלְמִנֵט, וְכֵל נְעִרֵי־הַרְחֹב הַקְּטָנִים יִמְלֹאוּ פִיהֶם צָחוֹק בְּטֵרֵם נִשְׁלַחַן בַּחוּזְרָה אֶל הַדֹּד־מִלְכוּתוֹ הַמֶּלֶךְ גִּזְרָגִי. תִּמְהָה הֵייתִי אִם גַּם יִלְדִים אַחֵרִים יֵשׁ לָהֶם מַחֲשָׁבוֹת כְּאַלֶּה, וְהַתִּירָאֵתִי שְׁמֵא יִצְאֵתִי מִדַּעֲתִי. גִּיסִיתִי לַתְּחוּכָה עִם עֲצִמִי. אִם עֵתִיד הַמְּשִׁיחַ לְבוֹא הֵרִי חַיִּיב הוּא לְסִלּוֹחַ אֲפִילוֹן לַחַיִּילִים הַבְּרִיטִים וְלַמּוֹרוֹת הַבְּרִיטִיּוֹת, וְכִדִּי לְהַכְשִׁיר אֶת הַקְּרַקֵּעַ לְבוֹאוֹ אוּלֵי אִף אֲנִי עֲצִמִי חַיִּיבֶת לְסִלּוֹחַ לָהֶם, וְאִם אִסְלַח לָהֶם אוּלֵי פְּשׁוּט יִשְׂאוּ רַגְלֵיהֶם וַיִּלְכוּ לָהֶם. אִךְ לֹא יִכְלָתִי לְסִלּוֹחַ. כְּעֵצֶם לֹא רִצִּיתִי. הָאִמְתָּה הֵייתָ שֶׁהַשְּׁנֵאוֹת אַהוּבָה הֵייתָ עָלַי יוֹתֵר מִן הָאַהֲבָה שֶׁכֵּן הֵייתָ מְעוֹרֶרֶת בִּי הַרְגֵּשָׁה שֶׁל לֶהֱטֵ, שֶׁל חַיִּים, שֶׁל הַתְּפַעְעֻמוֹת, וְאִילוֹ הָאַהֲבָה לֹא הֵייתָ אֶלֶּא דְבַר דְּמוּם וּמְרַגֵּעַ, בְּדוּמָה לְשִׁינָה. אֲבָל אִם הַבְּרִיּוֹת אַהֲבִים לְשֵׁנוֹ הֵרִי אֵין חִילּוֹק בֵּין שְׁחוֹרִים, שְׁחוּמִים וְלִבְנִים, וְאֵין זֶה חָשׁוּב אִם יִיְהָרֵס הַקְּסֵרְקֵט אוּ לֹא, שֶׁכֵּן הַמְּשִׁיחַ הָעֵתִיד לְבוֹא שׁוֹב יִכְשֵׁל, כְּמוֹ שְׁנַכְשֵׁל יִשׁוּעַ, כְּמוֹ שְׁנַכְשֵׁל מֹשֶׁה, וְדַבֵּר לֹא יִשְׁתַּנֶּה, וְאִם אֵין שׁוֹם דְּבַר יִכּוֹל לְהַשְׁתַּנּוֹת הֵרִי אֵין טַעַם אֲפִילוֹ לְהִיּוֹת יִהוּדִי וְלַחֲכוֹת לְבִיאת הַמְּשִׁיחַ.

הַחִידָה הוֹאֵת הֵייתָ ב, "הַגְּדָה", שְׁאוֹתָה אַהֲבֵתִי מִפְּנֵי שְׁלִימִדְתֵּנִי לְדַעַת שְׁאֲנוּ עַם־הַבְּחִירָה אֲשֶׁר לוֹ חִינְחָן הָאָרֶץ הֵיעוּדָה. אֱלוֹהִים בְּכַבּוֹד־וּבַעֲצָמוֹ נִבְצַר מִמֶּנּוּ לְחַמֵּס אֶת לֵב פְּרַעָה וְלַעֲוֹרָרוֹ לְהַסִּיר אֶת שְׁלִטוֹנוֹ הַמְּרוּשַׁע מֵעַל עִם אַחֵר. חַיִּיב הִיָּה הָאֱלוֹהִים לְכַפּוֹת עַל פְּרַעָה הַר כְּגִיגִית בְּאִיוֹמִי עֶשֶׂר הַמְּכּוֹת, וְלֵאחֵר כֹּל מַכָּה וּמַכָּה מִקּוּוֹה הִיָּה שִׁיכְמְרוּ הַרְחֵמִים בְּלִבֵּב פְּרַעָה. אֲבָל פְּרַעָה אַהֲבָ אֶת שְׁלִטוֹנוֹ וְאֵת עֶשְׂרוֹ, וְלֹא אֲבָה לוֹוֹתֵר עֲלֵיהֶם, אֲפִילוֹ יֵאֲכַל הָאַרְבֶּה אֶת הַתְּבוֹאוֹת אֲשֶׁר מִצְנֵה מִזּוֹן לְעַמּוֹ שֶׁלוֹ, אֲפִילוֹ יִהְיוּ הַנְּהַר הוֹן אֶת שְׁדוּתֵיהֶם דָּם, אֲפִילוֹ יִמוֹתוֹ הַבְּכוֹרִים בְּבַקְתוֹת הַחַיִּמֵר הַקְּטָנוֹת הַדּוּמוֹת לְאֵלוֹ שֶׁל הַפְּלֵאָחִים. וְלֵאחֵר כֹּל מֵה שֶׁהַקְּרִיב מֹשֶׁה בְּשִׁבִיל בְּנֵי הָעַם הַנִּבְחָר סִגְדוּ אֲפִילוֹ הִלְלוּ לְעַגְל־הַזֹּהֵב, הַמְּשׁוּל לְתִיבַת־הַזֹּהֵב שֶׁל תּוֹת־עַנְךָ־עִמּוֹן הַתְּנוּט בְּמוֹזִיאֹן־לְעִתִיקוֹת־מִצְרַיִם. מֹשֶׁה, שֶׁהִיָּה בֶן לְנִסְיָכָה מִצְרִית, מֵת בְּעַצְבוֹנוֹ, בְּמַחֲשָׁבָה עַל הַנְּסָפִים בְּדָרָד, וּמֵיֵאֵן לְהִיכְנֵס לְאָרֶץ הֵיעוּדָה. אֲנַחְנוּ, בְּנֵי הָעַם הַנִּבְחָר, לֹא הֵיִינוּ רְאוּיִים לְאָרֶץ הֵיעוּדָה, וּבַכָּה נִבְכָּה בְּגוֹלוֹהַ עַד אֲשֶׁר נָדַע לְמֵה נִבְחָרְנוּ. לְכַשְׁנַחֲזוֹר שׁוֹב לְאָרֶץ הֵיעוּדָה, אוּ אוּ יְבוֹא הַמְּשִׁיחַ, וְשִׁלוֹם יוֹשֵׁם בֵּין כֹּל הָעַמִּים,

שכן מלכתחילה יהיה הכל שונה בתכלית; אנחנו והמצרים בני-חורין נהיה יחד, ואיש לא יסיתנו זה בזה.

חסרו לי המלים לבטא בהן את מחשבותי. אכן, עולת-ימים הייתי, ובכל זאת חשתי כי אף באחת מן השפות שאנו יודעים לא נוכל להביע את מחשבתנו שכן אף אחת מהן אינה שלנו. היינו אנשים בלי לשון, ולא יכולנו לדבר אלא באותות ובסימנים. זקנינו היו מדברים על דברים של שיגרה, של יום-יום, או על דת. דתם התבטאה בכך שיאמרו מכתוב, אינשאללה, אמן, אבינו שב-שמיים, שיתפללו ויענו את נפשותיהם לפעמים, אך דתם לא אמרה ולא-כלום על הדברים שהם קשים כל-כך בחיים, אם, למשל, ראוי לרצות ביציאתם של האנגלים ולא ראוי לשנוא אותם, אם אמנם ראוי ללמוד מהם ומבית-הספר דברים רבים כל-כך אך לא ראוי שלא לרצות להיות כבריטים וכצרפתים, או כאבותינו, או כערבים, אלא משדו שבתוך עצמנו שעדיין אנו צריכים למצוא. דרך התיחתם של בני-אדם לא היתה לה כל זיקה לדרך חייהם, ודומה היה שאין הדבר מטרידם כלל, הגם שהיו אומרים כי הדתות מבארות את החיים ומורות לבריות מה יעשו.

בבית-הספר למדנו דברים אחרים, אך גם שם לא למדנו מאומה על עצמנו אף לא על מה שאנו צריכים לעשות. לא ידענו איך אירע הדבר שילדות יהודיות, יווניות, מוסלמיות, וארמניות יושבות יחד ללמוד על המהפכה הצרפתית, על „פאטרי, ליברטה, אגליטה, פראטרניטה“, הגם שאף לאחת מאתנו לא היו הדברים האלה. אפילו מורותינו לא היו סבורות כי מלים אלו יש להן זיקה כלשהי לחיינו. דומה שסבורות היו שראוי לנו שנרצה להיות כילדות צרפתיות, אף כי בודאי ידעו שלא נוכל להיעשות צרפתיות באמת גם לא רצו באמת שנשתווה אליהן או שתהיינה לנו כאחיות, ומכאן שלאמיתו של דבר לא היינו ולא-כלום. מה עלינו להיות לכשנגדל אם אין אנו יכולות להיות לא אירופיות ולא ילדות. ואף לא יהודיות, מוסלמיות או נוצריות „דתיות“ כדרך שהיו סבותינו?

אי-אפשר היה לשאול שום אדם על הדברים האלה, ואי-אפשר היה לשאול עליהם את ההורים, שתמיד היו אומרים שהם מוציאים כסף כה רב כדי להעניק לנו השכלה וטובות-הנאה שהם עצמם לא זכו להן (ודבר זה אמת היה), אף לא את המורות, שהיו צוחקות לנו אף מבלי לנסות להבין. לא יכולתי להסית לאיש את המציקני ומטרידני, אף לא לאלה הילדים האחרים, שכן נבצר ממני לדעת אם באמת מאושרים הם ומאמינים שהעולם בו גדלנו הוא אמיתי וטוב או אם גם הם רק מעמידים פנים כמזני, מפני שהם מפחדים ואינם יכולים לדבר.

נתפסתי להזיות, כי רק בהן יכולתי להסביר לעצמי את עולמנו זה האבוד ונטול-הפשר, לקבעו בתוך עולם רחב יותר, שבו אוכל למצוא את מקומי. ורק משהגעתי לגיל ההתבגרות פקעה שליטתן של ההזיות האלו, או מוטב לומר שהתבטאו בדרכים עקלקלות יותר, במחשבה שכלתנית ובנסיות פוליטיות. לא תפסתי אל-נכון שאני מתימרת להאמין ברעיונות מסוימים מפני שהם כבר מנוסחים בבירור בעוד שאני קצרה ידי מהביע את רעיונותי שלי, קצת מחשש שמא איראה שוטה וקצת משום שרפלקס של הגנה-עצמית ממריצני לשמור בסוד על שלי. אמצעי זה של אחיזת-עיניים והונאה-עצמית, שהיה כיסוי לספקות ופקפוקים, היה — ואולי עודנו — אפייני לדורי הלבנטיני. מדומים היינו שאנחנו סוציאליסטים, אפילו קומוניסטים, ובשנות לימודינו מתווכחים היינו בזום על ממשלת בלום, ברית-המועצות, מלחמת-האזרחים הספרדית, המהפכה, המטריאליזם וזכויות הנשים, בפרט על האהבה החפשית. לא יכולנו להגות אלא בלשונה של אירופה, וה„אני“ העמוק שלנו טמון היה ומוסתר תחת קרום זה של דיאלקטיקה (מלה שאהבנו לגלגל בה) אירופית. דיברנו והתימרנו להיות כדרך שנצטיירו לנו בני-הנעורים של הליציאונים הצרפתיים בדיבורם ובמעשיהם, אך כמדומה בלא שנדע אל-נכון שהנעור הצרפתי עודו נתון בתוך מערכת מסורתית שניטלה מאתנו, ואשר בגללה קינאנו בו. כל דבר שאינו „שמאלי“ פטרנו במשיכת-כתף כריאקציוני, והואיל ועקורים ומנושלים היינו מבחינה תרבותית, ונבצר מאתנו להגדיר את מצוקתנו לא תפסנו אל-נכון שמניעינו אינם אלה של בני-הנעורים הצרפתיים, אף אינם טהורים ונדיבים ככל שציירנום לעצמנו. המהפכה, שתהרוס עולם בו אין לנו מקום כיאה לנו, תיצור עולם אחר שאליו נוכל להשתייך.

רצינו לפרוץ מתוך המסגרת המיעוטית הצרה שבה נולדנו, להגיע לאיזה דבר אוניברסלי, ואיזו בושט סתומה היתה בנו על עניותם של אלה שקראנו להם „ההמונים הערביים“ ועל היתרונות שהחינוך האירופי נתן לנו עליהם. הורינו היו פרו-בריטים מתוך חשבון של עסקים ובטחון, ואנחנו היינו פרו-לאומנים מתוך עקרון, אף כי הכרנו רק מעט מוסלמים בני-גילנו. מדומים היינו כי לאומנות זאת היא צעד בלתי-נמנע בדרך לשיחרור ולבינלאומיות לאמיתתה, וכיון שחשנו כי אפשר שיעלו אותנו קרבן לה מצאנו שגם זה דבר בלתי-נמנע ואפילו מוצדק מבחינה מוסרית. תוהים היינו אם „ללכת אל ההמונים“ או לנסוע ללמוד באירופה, להתישב שם להיעשות אירופים. במרוצת השנים עברו רבים מאתנו מעמדה אחת אל זולתה, או שניסו להגיע לידי איזו פשרה בין שתי העמדות האלו, והפשרה השכיחה ביותר היתה לחנך את „ההמונים הערביים“ או לשפר את מנת-הלקם בעבודה סוציאלית או בהטפה לתורת הקומוניזם. אחרים נעשו ציניקנים, מתענגים

על היתרונות שבמעמדנו יוצא־הדופן „כל עוד השעה משחקת“, אך רובנו הרגשנו בחריף בדילמה ובברירות הקשות שלפנינו. חשנו עצמנו תלויים מן העם ומן הארץ שבתוכם אנו שרויים, וחשנו שאין אנו ולא־כלום אלא אם כן משמשים אנו גשר לחברה חדשה. דומה היה כי המהפכה והמרקסיזם הם הדרך היחידה להגיע לחברה זו, שבה, באיזו נקודה שבחלל העתיד, ניפגש עם מורינו ורבותינו האירופים ועם ההמונים הערביים, במקום שאף אחד מאתנו שוב לא יהיה מה שהיה הואיל וניעשה כולנו אזרחים חפשים של עולם חפשי.

היתה בנו מוגה מוורה של העמדת־פנים וכנות גואשת, צמאון כביר לאמת ולדעת יחד עם שאיפה מעורפלת לנקם, הן נגד שליטתה השחצנית של אירופה הן נגד הרוב המוסלמי הבו למיעוטים שבתוכו, דבר שלא נשכח מלבנו כליל. מתוך נדיבות־לב נגיע לעמק־השווה עם ההמונים המוסלמים על־ידי שנחנך אותם להיגינה ולמרקסיזם.

בינינו היהודים מעטים היו הציונים, שהרי מאמינים היינו כי למען תהיה האנושות בת־חורין חייבים אנו לוותר על העצמיות המצומצמת שלנו כדרך שחוקה על האחרים שיעשו, ולכל היותר טוענים היינו שהעם היהודי יש לו זכות לקיום לאומי ככל עם אחר, בחינת צעד־הכנה בלתי־נמנע לסוציאליזם ולבינלאומיות.

אומרת הייתי את הדברים האלה כדרך שאמרו ידדי, ותמהה הייתי אם גם הם מאמינים בהם רק להצאים ומחכים עד שתגיע שעתם לדבר בקולם שלהם. מורינו הרביצו תורה ממרומי הקתדרה, ורובנו, היושבים מורכני־ראש ורושמים רשימות, יהודים היינו ויוונים, ה„לבאנטינים“ בה־א־הודיעה, אלא שהמוסלמים קוראים להם „עם־הכתב“. מציצה הייתי בפני חברי־לכיתה, היהודים והיוונים, ומדומה הייתי שתמיד היינו כאן, שתמיד נהיה כאן, כשאנו משנים את העולם יותר משאנו משתנים בעצמנו. מורינו ייעלמו, כמו שנעלמו קודמיהם, אבל אנחנו נמסור ונעביר את השאור של החמתם, נעשה היסטוריה על פי דרכנו הכמוסה, העקיפה, אף בלא שניחרב על־ידיה כליל. אולי עוד בזמננו נחזה במיגור עצמתה של אירופה, בנפול כל קסרקטיה. אולי נחזור לארץ היעודה, כדרך שהיוונים, שגם הם לבאנטינים, שגם הם פוורים באומות, חזרו ורכשו להם את מולדתם העתיקה. מה נעשה, בעולם הזה ובזמן הזה שכמו מחכה הוא לנו, לנו היושבים עדיין על ספסלי בתי־הספר, בטרם נלבש צורה חדשה וצבע חדש? ברחבי העולם של הים התיכון, וביבשות רחבות־הידיים שלגבולותיו, היו עוד אנשים צעירים שותים את היין המשכר של הדעת החדשה הזאת בלא שיחשדו מוריהם כל־עיקר איזה זרעים רדומים עתידים להנץ ולבקוע מבעד לסחף הדורות. הערבים, שאר העמים הקולוניא־

ליים, דרך-מקרה הם גידולי-כלאיים של תרבויות, בעוד אשר אנחנו, הלבאנטינים, בהכרח אנו כך, מכוח יעוד וגורל, ואפשר עתידות דרכינו להיפרד. כשאני שקועה בהויותי בכיתה הייתי משתוקקת, ויראה, לחיות את חיי דורי.

* * *

במרוצת השנים נפגשו דרכי חיינו לעתים, והדיבר היה בפנינו. כולנו, יוונים, מוסלמים, סורים, קופטים ויהודים, אותם שנעשו לאומנים ערבים ואותם שנעשו ציונים, סטאליניסטים וטרוצקיסטים, נסיכות תורכיות שיצאו בגולה, כוהנים ומורדים, כולנו מדברים היינו על ימי-נעורינו שבהם היתה נשמתנו קרועה ושסועה כל-כך עד שיראנו פן לא תירפא לעולם. כן, קנינו לנו מלים, לשון לנסח בה מחשבות שהיו כמעט שלנו, והתעוררנו לגלות מה-קרובים היינו לשעבר זה אל זה, אף כי עתה השעה מאוחרת מכדי שתהיה עוד חשיבות לדברים. בחירות שונות בחרנו, והללו גזרו לנו בחירות נוספות שכלאו אותנו בעמדות שמהן לא היתה עוד נסיגה בעולם של בגרותנו. כיום, שעה ששוב אין אנו יכולים להיפגש ולשוחח, יודעים אנו כי ההיסטוריה היא התגשמותן של הויות ילדותנו, הויות שלעתים הפכו סיוטי-לילה. בידיעות שבעתונם אנו מזהים את שמות האנשים שהכרנו, שומעים הדי דברים שאמרנו או חשבנו מכבר. מבינים אנו מדוע בחר כל אחד מאתנו בדרך המיוחדת לו, ובסופו של דבר אנו מכירים את עצמנו במאורעות שבאו ואירעו באמצעותנו לא רק לנו, אף שאולי נתעצב אל לבנו על כי בין חלומותינו למעשינו הטיל איזה כוהן רע את צלו להפריד בינינו ועל כי אין בנו גם אחד היכול להישוב ולהתחיל מחדש.

פסח במצרים

השעה היתה הגיגית ונפלאה: זו הפעם הראשונה בחיי עמדו הורי לקחת אותי אתם ל"סדר" הפסח אצל הדוד דויד, וגדולה מזו, הייתי צריכה לשהות שם שלושה ימים שלמים עם דודני ד"אק ורוזה, בני גילי. סבם היה האח הבכור של סבי, ראש המשפחה — כלומר, משפחת אמי, שבאה למצרים מתוניסיה. ככל שבת אחר-הצהרים היינו הולכים לביתו של הדוד דויד. המבוגרים ישבו מסביב לשולחן הערוך עוגיות ממולאות שקדים ותמרים, האהה לחיך, שהיתה אופה הדודה מרימה, אשתו של הדוד דויד, ואנחנו, הילדים, היינו משחקים במסדרון הארוך, מתרוצצים אילך ואילך על גבי סקטים ועושים רעש גדול. מה נפלא להיות יחדיו שלושה ימים שלמים, ולעשות כטוב בעינינו! אבל פסח היה גם ענין רציני, אף מיסתורי. כל שנה היו הופכים את הניח, מחביאים כלים ומוציאים אחרים, ומכינים טונות של מצות מכל הסוגים. אותה שנה קנה לי אבא, "הגדה", וכאשר הפכתי את הדפים והסתכלתי בתמונות, סיפר לי את סיפורנו. מה מוזר היה לחשוב שכולנו היינו במצרים לפני זמן רב, רב מאד, בימים שניבנו הפירמידות, אותם שלושת המשולשים הוורודים שהייתי רואה מן המרפסת שלי, מעבר לנילוס. וכשהיינו משחקות ב"קלאס" על שפת הנהר — חדריה, מארייתרו ואני — אולי במקום זה ממש, למטה מרציף האבן, מצאה בת פרעה את משה בתיבתו הקטנה, בין קני-הסוף של הנילוס.

גדולה היתה גאוותי שעמי הוא עם הבחירה. סוף-סוף, לא לכל אחד קרע אלוהים את הים לעבור בו בחרבה. למשל, לא השבתי שיעשה נס כזה לבריטים כאשר ייצאו הם ממצרים.

בעונת הפסח היו רחובות קאהיר חיים ומענינים יותר מבכל ימות השנה. הם היו מלאים ערבים, חמורים קטנים, גמלים שאינם פוסקים מגירתם, וצוררות גדולים של ירק, שעתה זה נקצר, קשורים בתרמילים משני צדי דבשותיהם. הגם הערבים מצרים הם כאותם המצרים שהיו בימי פרעה? העודם אויבינו? אי-אפשר, — שלוא היה כך, לא היינו חוזרים למצרים. אבל אם עשינו שלום בינינו, מדוע עדיין היהודים הוגגים את הפסח ואומרים, כפי שסיפר לי אבי, "השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל, השתא עבדי, לשנה הבאה בני

חורין". שאלתי את אבי, אבל תשובותיו לא היו ברורות כלל; כל אימת שהיו מדברים על דת, קשה היה מאד להבין.

על כל פנים, הייתי יהודיה, ואם מארי־חרז הקאתולית וחדריה־המוסלמית ותמיננו בדתותיהן, צריכה הייתי אני להאמין בדתי. אך כלום חדריה היא אויבתי מפני שהיא מצריה? סיפרתי לה את המעט שידעתי על פרשת פסח, וכיצד נתייסרנו אנהנו היהודים, תחת ידי פרעה, עד שקרע לנו אלוהים את ים־סוף להוציאנו מבית־העבדים. "יא אללה", אמרה, "איך אפשר? אני בטוחה שאבא שלי ואבא של אבא שלי דאף אחד מאתנו לא היה עושה דברים כאלה לך או לאבא שלך או לאבא של אבא שלך. אני אוהבת אותך, את חברה שלי?"

גם אני אוהבת אותך", אמרתי; "אבל כל זה כתוב בספר שקוראים לו מגדה. אבא גם אומר, שפלשתין היא הארץ היעודה שלנו. אולי אינני בכלל מצריה כמוך, אולי זה נגד הדת שלי. אני עוד אינני יודעת".

חדריה פרצה בככי והתנדנדה קדימה ואחורה, בשבתנו זו ליד זו על הדשא, רגלינו מקופלות תחתינו כישיבת בני המזרח. ניהמתי אותה: "אולי יש איזה הסבר בתפילה של ליל־פסח. אני עוד אגיד לך. הביטי, אולי עכשיו, שאתם מוסלמים, אתם כבר לא אתם האנשים כמו בימי פרעה, ואתם גם לא כמו הנוצרים, שכל הזמן שולחים אותנו להישרף בגיהנום".

חדריה עיינה בדברים, והעלתה פתרון של פיוס. "אבא שלי עלה לרגל למכה וכאשר הוא מתפלל הוא פוגה אל מכה, אבל בכל זאת מצרים היא ארצו. אז, כמובן, את תעלי לרגל לפלשתין, כיוון שנבי מוסה שלכם הוליד אתכם לשם. פלשתין היא מכה שלך, וככה זה בדת, אבל מצרים היא הארץ שלך, ואנחנו תמיד נהיה חברים טובות".

דבריה של חדריה היו דברים של טעם, ובכל זאת, ניבא לי לבי שהענינים אינם פשוטים כל כך. אגחנו נבחרנו והבטיתו לנו שנהזור לארץ היעודה. כלומר, אולי זה נגד דתי — "חילול־הקודש" כמו שהיתה מארי־חרז אומרת — שאינני גם רוצה לחזור לשם להשתקע; אולי עליה לרגל איננה מספקת. גיליתי את ספקותי לחדריה, והיא אמרה: "לוא יכולתי, הייתי נותנת לך את הארץ היעודה. אבל, את יודעת, הבריטים שם, כמו במצרים. הם לא ירשו לך ללכת לשם".

כאשר היינו נפגשות בלוית מארי־חרז, כשתי קושרות, היינו מתכננות את המהפכה שלנו, חדריה ואני, ומשכתבות את ההיסטוריה בלשון הווה ובסיוסם "טוב". משום־מה נהפך הכהן הרשע, שהכביד את לב פרעה נגד משה ועמו, לנכרי אדמוני, שדמה דמיון מופלא לראש־המשטרה הבריטי, שהיינו רואות אותו רוכב בגאווה על סוסו הלבן. אבל פרעה הבין את מזימות הרשע שלו,

ושילחו לארצו. אחר־כך שוחח פרעה עם משה (את הפגישה אירגנה בת פרעה) והם הגיעו לכלל מסקנה, שהואיל ואין במצרים מקום לשני העמים, יחזרו הבאים עם יוסף אל הארץ היעודה, יחזרו בשלום, ותמיד יהיו ידידיהם ובעלי־בריתם של המצרים נגד כל העומדים מולם — הכמרים, החיילים וראש המש־טרה. חדריה ואני נהנינו מאד מהסדר זה.

סוף־סוף הגיע היום הגדול, יום הפסח. הכל היה יפה מאד בביתו של הרוח דויד. השולחן היה ארוך כל־כך, עד שעבר בתוך הדלת הרחבה — בין הדר־האוכל ובין הטרקלין, כדי שיהיה מקום לכל הנאספים — ארבעים נפש. הכל היה מצוחצח — כלי הבדולח, כלי־הכסף, הפרחים וסל גדול מכוסה מפת ברוקאד ותחתיה כל הדברים שאוכלים בפסח או משתמשים בהם ב„סדר“. בראש השולחן ישבו הזקנים, לאורך צלעותיו — הווגות, ובקצה התחתון ישבו אנחנו, הילדים. אני ישבתי בין ז'אק ובין רוז'ה. הראיתי להם את ה„הגדה“ שלי, וכאשר הגיעו לתמונה של בת פרעה, ששדיה השטוחים ביותר היו חשופים, אמרו שמעולם לא ראו דבר מגוהך כל־כך. הם חטפו את הספר ובוחלם תחת השולחן הגיעו אל הוריהם להראות להם את התמונה. כולם בתור הסתכלו בעיון בשדיה של בת פרעה וצהקו, והתלוצצו הלצות. הצופות קימעה, שרק למחצה הבינותי אותן. לא תיארתי לעצמי שפסח דת הם כך.

מכל מקום, אבא נראה רציני כאשר פתחו באמירת ה„הגדה“, ואני התגא־תי בו מאד, כיוון שהיה בקי כל כך והיה עוזר לזקנים, שכל הזמן איבדו את המקום ב„הגדה“. קולות הגברים היו כרעם, כהמיית גלים, אבל מעורבים בצחוק, כי במשפחתה של אמי לא לקחו שום דבר ברצינות, חוץ מאוכל ועניני משפחה. אמירת ה„הגדה“ נמשכה וגילו את הסלים, ועם כל קטע היו אוכלים משהו, — כזית צלי כבש, ביצה קשה, מצה עם חסה והרוסת — בעיני היתה זו ריבה טעימה ביותר, עשויה מתמרים, דבש וכל מיני אגוזים, והכל צעקו: „אל תפטמו עצמכם בחרוסת — יש עוד סעודה דשנה“. אחר־כך היו הבחורים שבמשפחה קמים, מרימים את הסל ורצים סביב השולחן והיו מוסרים אותו זה לזה מעל ראשי הכל, סימן למזל־טוב. ז'אק, רוז'ה ואני קפצנו וקפצנו, כדי לנגוע בראשינו בסל. זה היה משעשע מאד.

הסעודה היתה נפלאה ועליוזה מאד, אבל אני הייתי אומללה כאשר הורי הלכו הביתה. רציתי לשאול את אבא על המצרים וכל הענינים האלה, ואם אלוהים עודנו עושה נסים או שולח מכות.

זמן קצר לאחר שחזרתי הביתה, שוב נפגשתי עם חברתי חדריה, והיא רצתה לשמוע את הכל על אודות הפסח. אבל לא יכולתי לספר לה על עשר המכות שבאו על מצרים. התביישתי יותר מדי, ואחר־כך, חשבת, שאולי לא טוב ליהודים שהמצרים יידעו על עשר המכות שהביא עליהם אלוהים כדי

להציל את עם הבחירה, אפילו הם עכשיו מוסלמים. בהבעת פנים מיסתורית רבת חשיבות אמרתי לה, שהדת היא סודית, ואסור לספר על תפילות הפסח. חדריה נפגעה, ושוב לא היינו חברות טובות כל כך. במרוצת הזמן, נותק הקשר בינינו.

פסחים רבים עברו מאותו פסח ראשון שלי, וכעת אנו עורכים את סדר־הפסח בארץ היעודה. אבל לעתים קרובות אני רואה את הנילוס ואני נזכרת בחדריה שרצתה לתת לי רגעים נדירים של הן ושל חירות, שיש לילדים כאשר מציאים הם עולם חדש ומציעים אותו זה לזה בחיך.